

O‘ZBEKISTONDA QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘INING IJTIMOIIY HAMDA IQTISODIY ROLI

Turdaliev Eldor Shuxratjon o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchi

***Annotatsiya:** Mamlakatimizda qo‘shilgan qiymat solig‘ining soliqqa tortish ma‘murchiligi o‘rganlan holda ularni soliq solishni tartibiga solish, qo‘shilgan qiymat solig‘ini takomillashtirish bilan ham bog‘liqdir. Maqolada qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasini hisoblashning o‘ziga xos xususiyatlari, uni aniqlashdagi ayrim murakkabliklar va muammolar tahlil etilgan, soliq bazasining shakllantirishni takomillashtirish masalalariga e‘tibor qaratiladi. Bundan tashqari qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasini aniqlash va hisoblash yuzasidan kiritilgan o‘zgarishlar va qo‘shimchalarni qo‘llash natijalarga asoslanib tegishli xulosalar shakllantirilgan va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

***Kalit so‘zlar:** qo‘shilgan qiymat, qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasi, soliq, budjet siyosati, budjet, soliq ma‘murchiligi, soliq salohiyati, normativ tahlil, soliq yuki, soliq hisoboti, soliq tushumlari, soliq imtiyozlari.*

Kirish. Mamlakatimiz ishlab chiqarish bozorini raqobatbardosh mahsulotlar bilan to‘ldirish, milliy valyutamizni muntazam ravishda mustahkamlab borish, islohotlarni keng joriy etish, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarni soliq yukini kamaytirish, investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish va sarmoyadorlarga keng yo‘l ochib berish, biznes vakillariga imkoniyatlar yaratish va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun rag‘batlantiruvchi omillar ishlab chiqish, asosiy strategik harakatlarimizning bosh omili sifatida belgilangan.

Soliqqa tortish har qanday davlatning moliyaviy siyosatining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, daromadlarni shakllantirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda o‘sib borayotgan iqtisodiyot sifatida soliq

to'lovchilarga xizmat ko'rsatish hamda QQS ma'muriyati sohasida o'ziga xos chora-tadbirlar va amaliyotlarni qabul qildi. O'zbekistonda soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish tartibi va QQS ma'muriyatining o'ziga xos jihatlari haqida umumiy ma'lumot berib, mamlakatda soliq qonunchiligiga rioya etilishini ta'minlashda tadbirkorlik sub'ektlari uchun qulay muhit yaratish muhimdir. Bundan tashqari, O'zbekistonning soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish va QQS ma'muriyatiga bo'lgan yondashuvi raqamlashtirish va xalqaro savdodagi global tendensiyalarga mos ravishda rivojlanmoqda. Bu esa O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxonalarining o'ziga xos xususiyatlari va oqibatlarini har tomonlama o'rganish imkonini beradi.

Respublikamiz soliq tizimining samaradorligi soliqqa tortishning belgilangan talablari, mezonlari va tamoyillariga rioya etilishi bilan ta'minlanadi. Ko'p sonli faoliyat ko'rsatuvchi soliq tizimlarini qurish Adam Smit (shotland faylasufi va iqtisodchisi, 1723—1790) o'zining «Xalqlar boyligining sabablari va tabiatlari» nomli kitobida (1776) beshta muhim tamoyil shaklida shakllantirilgan g'oyalariga asoslanadi. Keling, ushbu tamoyillarni davlatimiz soliqlar va yig'imlariga nisbatan ko'rib chiqaylik.

1. Aniqlik tamoyili. Har bir soliq yoki yig'im davlatning muhim qonunlari bilan belgilanishi va barcha zarur elementlarga ega bo'lishi kerakligini nazarda tutadi. Bular soliq to'lovchi, soliq solish obyekti, soliq bazasi, davr va stavka, soliqni hisoblash tartibi va uni to'lash muddatlari. Soliq qonunchiligining barcha noaniqliklari to'lovchining foydasiga talqin etiladi.

2. Adolat tamoyili. Soliqqa tortishning universalligini nazarda tutadi. Har bir yuridik yoki jismoniy shaxs, agar u buning uchun to'lovchi sifatida tan olingan bo'lsa, soliq to'lashi shart. Soliq to'lovchi davlat budjetini to'ldirishda va uning xarajatlarini moliyalashtirishda ishtirok etishi shart.

3. Qulaylik tamoyili. Har bir soliq to'lovchining davlat qonunlarida belgilangan muddatlarda va tartibda to'lashi shart bo'lgan soliqlar va yig'imlar haqida bilishini nazarda tutadi. Bu tamoyil, birinchi navbatda to'lovchining soliq majburiyatlarini bajarishga, shuningdek, soliq organlari tomonidan o'z vakolatlarini

suiiste'mol qilishning oldini olishga qaratilgan.

4. Iqtisodiyot tamoyili - davlat soliq to'lovchilardan soliq va yig'implarni undirishda xarajatlarni kamaytirishga intilishi. Bu erda mashhur ibora qo'llaniladi: "Iqtisodiyot tejamkor bo'lishi kerak"

5. Mavqeyi va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar, barcha soliq to'lovchilar davlat soliq qonunchiligiga muvofiq bir xil soliq yukini o'z zimmlariga olishlarini nazarda tutadigan tenglik tamoyili. Soliq munosabatlarining har bir ishtirokchisi (to'lovchilar va davlat) o'z manfaatlarini sudda himoya qilish huquqiga ega.

Soliq ma'murchiligini isloh qilish yuqorida keltirib o'tilgan prinsiplarga tayanish barobarida ishlab chiqiladi. Avvalo soliq turlariga to'xtalib o'tsak, qo'shilgan qiymat solig'i (*keyingi o'rinlarda QQS*) haqida albatta so'z yuritiladi. Qo'shilgan qiymat solig'i mamlakatimizda 1992-yildan beri joriy qilingan bo'lib, ushbu soliq stavkasi yildan yilga pasaytirilib kelinmoqda. QQS xorijiy davlatlar amaliyotida birinchi marta 1954-yilda fransuz iqtisodchisi Morris Lore tomonidan taklif qilingan bo'lib, bozor iqtisodiyotiga o'tgan ko'pgina davlatlarda muvaffaqiyatli qo'llanib kelinmoqda. Masalan, Sharqiy Yevropa mamlakatlari (Germaniya, Daniya, Niderlandiya, Fransiya, Shveysariya)da 60-yillarning oxirida, (Belgiya, Buyuk britaniya, Italiya, Lyuksemburg, Norvegiyada) 70-yillarning boshlarida QQS joriy etilgan va hozirgi kungacha amal qilib kelmoqda. Qo'shilgan qiymat solig'i ko'plab davlatlarda iste'mol solig'i yoki tijorat solig'i nomi bilan, bir xil alternativda qo'llaniladi. Qo'shilgan qiymat solig'i Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi 35 dan ortiq davlatlarda joriy etilgan va undirilib kelinmoqda. Mustaqil Davlatlar hamdo'stligiga (MDH) kirgan barcha davlatlarda 1992-yildan boshlab QQS joriy etilgan. Xorijiy mamlakatlarda QQS davlat budjetidagi soliq tushumlarining 12 foizdan 30 foizgacha bo'lgan daromad qismini qoplaydi, ya'ni yalpi milliy mahsulotning o'rtacha 5-10 foizini tashkil qiladi. O'zbekistonda 1992-yildan beri qo'llanilib kelinayotgan QQS (aksiz solig'i bilan birgalikda) oldin amal qilib kelgan bilvosita soliqlar – savdo va ishlab chiqarish (shu jumladan import) olinadigan soliqlarning o'rnini to'liq almashtirdi". O'zbekiston Respublikasida 1991-yil oxirida hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan soliq tizimining asoslari belgilab

qo'yilgan. Bu vaqtda O'zbekiston Respublikasining fuqarolaridan, ajnabiy fuqarolardan va fuqaroligi bo'lmagan shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'g'risidagi Qonuni¹, O'zbekiston Respublikasining korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar to'g'risidagi Qonuni² bilan 1991-yil fevral oyidan kuchga kirgan soliqlarning o'ziga xos turlari to'g'risidagi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Undan tashqari, Soliq kodeksining Majburiylik prinsipi deb nomlangan 8-moddasida esa, "Har bir shaxs ushbu Kodeksda belgilangan soliqlar va unda nazarda tutilgan yig'implarni to'lashi shart. Hech kimga soliqlar va yig'implarning barcha alomatlariga ega bo'lgan, biroq ushbu Kodeksda nazarda tutilmagan yoxud uning normalari buzilgan holda belgilangan soliqlar va yig'implarni to'lash majburiyati yuklatilishi mumkin emas"³ deb ko'rsatilgan.

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2021-yil 22-sentabrdagi 595-son "Soliq to'lovchilarni hisobga olishni yanada takomillashtirish va qo'shilgan qiymat solig'ining o'rnini qoplash tartibini soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020-yil 30-oktabrdagi PF-6098-son "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 3-apreldagi PF-5978-son "Koronavirus pandemiyasi davrida aholi, iqtisodiyot tarmoqlari va tadbirkorlik sub'ektlarini qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2020-yil 19-martdagi PF-5969-son "Koronavirus pandemiyasi va global inqiroz holatlarining iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida", 2017-yil 18-iyuldagi PF-5116-son "Soliq ma'muriyatchiligini tubdan takomillashtirish, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yig'iluvchanligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018-yil 29-iyundagi PF-5468-son "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini

¹ Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 15.02.1991 йилдаги 227-XII-сон

² Шу манба

³ O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Soliq kodeksi. 8-moddasi.lex.uz.

takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida"gi Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik sub'ektlarining barqarorlik reytingini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2024-yil 23-yanvardagi PQ-39-sonli qarorlarini e'tirof etishimiz mumkin. Davlatimiz tomonidan olib borilayotgan soliq islohotlari 5 ta yo'nalishni tashkil etib, ular quyidagilar:

Qayd etilganidek, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, aholi bandligini ta'minlash, daromadini yanada oshirish va hayot sifatini yuksaltirish, qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash, bu jarayonda soliq yukini pasaytirishga qaratilganligi iqtisodiy siyosatning bosh maqsadi hisoblanadi. Shu ma'noda, soliq va budjet siyosatining asosiy yo'nalishlari doirasida qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha bir qator muhim hujjatlar qabul qilingani e'tiborga molik.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Soliq to'lovchilarni hisobga olishni yanada takomillashtirish va qo'shilgan qiymat solig'ining o'rnini qoplash tartibini soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"⁴gi qarori, "Qo'shilgan qiymat solig'i hamda chet el yuridik shaxslari bilan bog'liq soliq ma'murchiligini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"⁵gi qarori sohani yangi bosqichga o'tkizilishiga va raqamlashtirilishiga asos bo'ldi. Ushbu qarorlarga muvofiq QQS to'lovchilari ro'yxatdan o'tish bilan bog'liq arizalar yetti kun ichida ko'rib chiqilishi va soliq organlari tomonidan arizani ko'rib chiqish natijalari belgilangan muddatda qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchiga taqdim etilmaganda, unga maxsus ro'yxatdan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnoma avtomatik ravishda berilishi nazarda tutilgan.

Bundan tashqari 2023-yil 1-martdan boshlab "Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilar va ustav jamg'armasi (kapitali)da davlat ulushi 50 foiz va undan ko'proq miqdorda bo'lgan yuridik shaxslar uchun quyidagilar majburiy hisoblanishi

⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Солиқ тўловчиларни ҳисобга олишни янада такомиллаштириш ва қўшилган қиймат солиғининг ўрнини қоплаш тартибини соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги 2021-йил 22-сентябрдаи 595-сонли қарори.

⁵ О Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020-йил 14-август қарори

belgilab berildi”⁶.

- xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va tovar-moddiy resurslarni hisobga olish hamda o‘z ustav fondini (ustav kapitalini) shakllantirish va kamaytirish bilan bog‘liq barcha operatsiyalarni davlat soliq organlarining “E-aktiv” avtomatlashtirilgan axborot tizimida aks ettirish;

- xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan xo‘jalik faoliyati davomida tovar-moddiy zaxiralar saqlash muddati tugagach yaroqsizligi, jismonan va ma‘nan eskirganligi natijasida yo‘q qilinganda va kamomad, yo‘qotish yoki shikastlanish sababli hisobdan chiqarilganda uch ish kunidan kechiktirmasdan “E-aktiv” avtomatlashtirilgan axborot tizimida aks ettirish belgilangan.

Respublikamizda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik sub’ektlarini Qo‘shilgan qiymat solig‘i salbiy farq summasini qaytarib olish bo‘yicha 2019-yilda yangi qabul qilingan Soliq kodeksida yangilik sifatida 274-moddada soliq o‘rnini qoplab berish kiritildi. Ushbu moddada ko‘rsatilgan tartibda Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-avgustda “Qo‘shilgan qiymat solig‘i hamda chet el yuridik shaxslari bilan bog‘liq soliq ma‘murchiligini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror qabul qilinib, amaliyotga joriy qilindi. Ushbu qarordan kelib chiqib ishlab chiqilgan nizomga muvofiq 2020-yilning 31-dekabr holatiga 9 096,8 mlrd. so‘m miqdorida qaytarilgan qo‘shilgan qiymat solig‘i salbiy farq summasi soliq to‘lovchilarga qaytarilgan miqdori 2023-yilning 31-dekabr holatiga 19 666,7 mlrd. so‘mni tashkil qilib, 115 foiz o‘shish suratini tashkil etmoqda.

Xulosa va takliflar.

Yashirin iqtisodiyotni kamaytirishga qaratilgan tadbirkorlik faoliyati uchun teng sharoitlar yaratish maqsadida tovarlar (ish-xizmatlar) ning bozor narxini aniqlashning inson omilisiz avtomatlashtirilgan tizimini amaliyotga joriy etish soliqlarning adolatlilik tamoyilining ta‘minlanishi hamda soliqdan asossiz qochish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

⁶ Солиқ кодекси. 2019-йил 30-декабрда ЎРҚ-599 билан қабул қилинган. 365-бет..

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Sabine Freizer tomonidan “O‘zbekistonda soliq ma‘muriyati islohoti va fiskal nazorat” <https://documents1.worldbank.org/curated/en/542691624154434845/text/Uzbekistan-Tax-Administration-Reform-Project.txt>

2.Tigran Poghosyan va Evgeniya Kolomak (2013) https://www.files.ethz.ch/isn/139068/643172_sa231.pdf

3.Mohammad Alizadeh, Masoume Motallabi. (2016) Studying the Effect of Value Added Tax on the Size of Current Government and Construction Government. // Procedia Economics and Finance. Volume 36,. Pages 336-344.

4.Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси - Тошкент: Ғафур Ғулом нашриёт уйи.- 640 б.

5.Морис Лоре (1958) Налоги и налогообложение: Учебник для вузов. 4-е изд. — И.Д Питер “Во Франции он стал применяться с 1958 г”